

ІНСТРУМЕНТИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ТАРИФНІ ТА НЕТАРИФНІ ЗАХОДИ

Бундз Р.¹, Перун Т.²

Опубліковано	Секція	УДК
30.06.2025	Право	349:339.54

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15877349>

Анотація. У статті описано сутність державного впливу на зовнішньоекономічну діяльність як одного з ключових механізмів реалізації економічної політики країни. Розглянуто роль держави у регулюванні імпорту та експорту з метою забезпечення економічної безпеки, розвитку національного виробництва та підтримки торговельного балансу.

Визначено основні інструменти регулювання ЗЕД, які поділяються на тарифні (мити, митні збори, податки) та нетарифні (ліцензування, квотування, технічні регламенти, санітарні норми, ембарго тощо). Окрему увагу приділено класифікації цих заходів, їх впливу на зовнішню торгівлю та економіку держави в цілому.

Досліджено сучасну практику застосування тарифних і нетарифних методів регулювання у світовій економіці, зокрема в умовах членства України у Світовій організації торгівлі (СОТ). Проаналізовано ефективність вітчизняного механізму регулювання ЗЕД, а також окреслено виклики, що постають перед Україною в умовах євроінтеграції та глобалізації.

Ключові слова: тарифні заходи, нетарифні заходи, імпорт, експорт, мито, ліцензування.

Instruments of State Regulation of Foreign Economic Activity: Tariff and Non-Tariff Measures

Annotation. The article describes the essence of state influence on foreign economic activity as one of the key mechanisms for implementing the country's economic policy. The role of the state in regulating imports and exports is considered in order to ensure economic security, develop national production and maintain the trade balance.

The main instruments for regulating foreign economic activity are identified, which are divided into tariff (duties, customs duties, taxes) and non-tariff (licensing, quotas, technical regulations, sanitary standards, embargoes, etc.). Special attention is paid to the classification of these measures, their impact on foreign trade and the economy of the state as a whole.

The modern practice of applying tariff and non-tariff methods of regulation in the world economy is studied, in particular in the context of Ukraine's membership in the World Trade Organization (WTO). The effectiveness of the domestic mechanism for regulating foreign

¹ кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного та кримінального права Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», <https://orcid.org/0000-0002-3651-4068>

² старший викладач кафедри фундаментальних економічних та природничих дисциплін Львівського інституту менеджменту, <https://orcid.org/0009-0001-9079-3301>

economic activity is analyzed, and the challenges facing Ukraine in the context of European integration and globalization are outlined..

Keywords: tariff measures, non-tariff measures, import, export, duty, licensing.

Вступ

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації та інтеграції України у світовий економічний простір ефективно державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) набуває особливої актуальності. З одного боку, необхідно забезпечити конкурентоспроможність національних виробників на зовнішніх ринках, а з іншого — захистити внутрішній ринок від надмірного імпорту, недобросовісної конкуренції та економічної експансії з боку інших країн. У зв'язку з цим постає проблема визначення оптимального співвідношення між тарифними та нетарифними інструментами регулювання ЗЕД. Надмірне використання митних тарифів може стримувати розвиток зовнішньої торгівлі, тоді як неефективне або непрозоре застосування нетарифних заходів може створювати бар'єри як для імпортерів, так і для експортерів. Таким чином, виникає необхідність комплексного дослідження механізмів державного впливу на зовнішньоекономічні процеси з метою формування збалансованої, прозорої та ефективної системи регулювання, яка відповідатиме як національним інтересам, так і міжнародним зобов'язанням України.

Аналіз дослідження проблеми. Проблематика державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, зокрема тарифних та нетарифних інструментів, активно досліджується як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями. У своїх працях вони висвітлюють різні аспекти формування та реалізації зовнішньоекономічної політики, механізмів її впливу на національну економіку та інтеграцію в глобальний ринок.

Серед українських дослідників, які зробили вагомий внесок у вивчення цієї тематики, можна виділити роботи О.І. Рогача, І.М. Бураковського, А.І. Крючкової, які розглядають питання торговельної політики, митного регулювання та адаптації національного законодавства до стандартів СОТ і ЄС. Їхні дослідження зосереджені на вивченні впливу тарифної політики на зовнішню торгівлю, а також на аналізі переваг і недоліків лібералізації тарифів для вітчизняного виробника.

Метою статті полягає у визначенні сутності, ролі та особливостей застосування тарифних і нетарифних інструментів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, аналізі їх ефективності в умовах сучасних економічних викликів, а також у розробці практичних рекомендацій щодо вдосконалення механізмів регуляторного впливу з урахуванням міжнародних зобов'язань України та цілей національної економічної політики.

Результати

Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) відіграє важливу роль у формуванні стабільного та конкурентоспроможного економічного середовища. У сучасних умовах воно набуває особливого значення для країн, що інтегруються у світову економічну систему, зокрема для України. Основна мета такого регулювання полягає в забезпеченні національних економічних інтересів, захисті внутрішнього ринку, стимулюванні експорту та підтримці збалансованого розвитку зовнішньої торгівлі [1].

Регіон як складова зовнішньоекономічних процесів відіграє важливу роль у забезпеченні результативності зовнішньоторговельної політики та підвищенні її ефективності на різних рівнях. Його значення у системі міжнародної торгівлі держави зумовлюється особливостями соціально-економічного розвитку території. Відтак, у сучасних умовах зростає потреба у чіткому визначенні основних факторів і параметрів,

які формують механізм взаємодії та взаємопідтримки між регіональним і загальнодержавним рівнями у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Для ефективної участі регіонів у зовнішньоторговельній діяльності необхідно враховувати їх ресурсний потенціал, рівень інфраструктурного розвитку, експортно-орієнтовані галузі, наявність людського капіталу та інституційної спроможності. Саме ці чинники визначають здатність регіону залучати іноземні інвестиції, налагоджувати міжнародну кооперацію та розвивати експортну спеціалізацію.

Водночас, регіони можуть стати активними суб'єктами у формуванні та реалізації зовнішньоекономічної політики держави, якщо їм буде надано відповідні повноваження, підтримка з боку центральних органів влади, а також сприятливі умови для розвитку транскордонного співробітництва. Важливою передумовою для цього є узгодженість регіональної політики з національними пріоритетами у сфері ЗЕД, що дозволить уникнути дублювання функцій та забезпечити скоординовані дії на всіх рівнях управління.

Таким чином, інтеграція регіонів у зовнішньоторговельні процеси повинна базуватись на принципах партнерства, економічної доцільності та стратегічного планування, що в комплексі сприятиме зміцненню конкурентоспроможності країни на міжнародному ринку.

Слід підкреслити, що регулювання зовнішньоекономічної діяльності охоплює два основні напрями:

регулювання з боку держави, яке включає комплекс нормативно-правових, виконавчих та контрольних дій, спрямованих на забезпечення ефективного функціонування ЗЕД відповідно до стратегічних цілей національної економіки;

недержавне регулювання, яке охоплює сукупність впливів і заходів, реалізованих через діяльність недержавних структур, що опосередковано сприяють розвитку зовнішньоекономічної сфери.

Державне регулювання охоплює широке коло інструментів, зокрема митно-тарифну політику, ліцензування, квотування, застосування технічних, санітарних та фітосанітарних норм, валютне регулювання, захисні торговельні заходи тощо. Ці інструменти дозволяють державі контролювати обсяги імпорту та експорту, захищати національних виробників, стимулювати експортно орієнтовані галузі, а також забезпечувати дотримання міжнародних зобов'язань.

Недержавне регулювання, у свою чергу, здійснюється через діяльність торгово-промислових палат, галузевих асоціацій, зовнішньоекономічних об'єднань, експертно-аналітичних центрів, а також безпосередньо самими суб'єктами господарювання. Такі інституції можуть формувати рекомендації, стандарти галузевого саморегулювання, забезпечувати інформаційну підтримку, юридичне консультування та просування інтересів вітчизняного бізнесу на міжнародному рівні.

Співпраця між державними та недержавними структурами у сфері ЗЕД дозволяє досягти кращої адаптації до зовнішніх економічних умов, оперативніше реагувати на зміни в глобальній торгівлі та підвищувати загальну ефективність зовнішньоекономічної політики. Така взаємодія також сприяє розвитку публічно-приватного партнерства та формуванню сучасної інституційної інфраструктури підтримки експорту й міжнародного співробітництва [2, с. 118].

Органи місцевої влади регулюють зовнішньоторговельну діяльність здебільшого через торгові організації, впливаючи на юридичних осіб, що займаються зовнішньоекономічною діяльністю. Їх повноваження в цій сфері здебільшого обмежуються координацією роботи підприємств, що займаються зовнішньою торгівлею, а також видачею ліцензій на експорт або імпорт товарів певних категорій. Тому, незважаючи на об'єктивні тенденції розвитку та міжнародний досвід, чинна

правова система України фактично обмежує роль регіонів у світогосподарських відносинах [3, с.153].

Нетарифні обмеження є формами прихованого протекціонізму. За оцінками експертів, більше 50 різних таких заходів застосовуються у зовнішній торгівлі, і вони можуть здійснюватися через як адміністративні, так і фінансові інструменти регулювання [4].

Нетарифне регулювання зовнішньоекономічної діяльності включає такі заходи:

Заборони на експорт і імпорт. Це часто застосовувані міри, які визнаються міжнародною практикою. Заборони можуть бути як відкритими, так і закритими. Відкриті заборони можуть мати різні варіанти, зокрема часткові заборони, що можуть бути безумовними або умовними.

Безумовні заборони вводяться для товарів, які можуть завдати шкоди певним сферам державного життя. Умовні заборони застосовуються, коли постачальник імпортованої продукції порушує встановлені правила чи вимоги. Крім постійних заборон, існують також сезонні або тимчасові обмеження на ввезення товарів.

Кількісні обмеження на експорт і імпорт. Це традиційні способи обмеження товарних потоків в міжнародній торгівлі, до яких належать квотування і ліцензування.

Квотування передбачає обмеження обсягів імпорту чи експорту через встановлення квот, які визначають певний обсяг товарів для ввезення або вивезення на конкретний період (наприклад, рік чи квартал). Основною метою квотування є регулювання торгового балансу з окремими країнами, стабілізація внутрішнього ринку, виконання міжнародних зобов'язань і досягнення взаємних торгових угод [5, с. 56].

В Україні застосовуються такі види квот:

Глобальні квоти — для товарів, що імпортуються чи експортуються без прив'язки до конкретних країн.

Групові квоти — для товарів, що надходять із визначених груп країн.

Індивідуальні квоти — для товарів, імпорт чи експорт яких регулюється щодо конкретних країн.

Ліцензування полягає у видачі дозволів на імпорт чи експорт товарів, що обмежуються певним обсягом. В Україні існують такі види ліцензій:

Генеральна ліцензія — відкритий дозвіл на експорт або імпорт товарів для конкретних країн чи груп товарів на визначений період.

Разова ліцензія — одноразовий дозвіл, виданий для конкретної операції на визначений час.

Відкрита ліцензія — дозволяє здійснювати операції протягом конкретного періоду з визначеним обсягом товару.

Ліцензії для експортно-імпортних операцій видаються на основі заявок від суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, затверджених Міністерством економіки України.

Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності здійснюється за допомогою різноманітних засобів, кількість яких постійно збільшується.

Одним з основних інструментів регулювання зовнішньої торгівлі є митні тарифи, які є економічними регуляторами.

Митний тариф представляє собою систематизований перелік митних ставок, що визначають розмір збору за експорт чи імпорт товарів, тобто мита.

Згідно з ГАТТ/ВТО, захист національної економіки не заборонений. Проте організація вважає, що основою цього захисту мають бути митні тарифи, а не інші комерційні обмеження. Це правило спрямоване на чітке визначення обсягів захисту та мінімізацію впливу на торгівлю.

Митно-тарифне регулювання виконує дві основні функції:

Протекціоністську — захист вітчизняних товарів від іноземної конкуренції.

Фіскальну — поповнення державного бюджету.

Це також може впливати на приплив валюти, розвиток окремих регіонів країни, особливо якщо мова йде про вільні економічні зони [6, с. 87].

Митні тарифи можуть бути:

Простими (одноколонними) — коли встановлюється єдина ставка для певного товару або групи товарів незалежно від країни походження.

Складними (багатоколонними) — коли для кожного товару встановлюється кілька ставок, в залежності від країни походження.

Ставки мит можуть бути поділені на:

Максимальні — застосовуються до країн, з якими відсутні торгові угоди.

Мінімальні — надаються країнам, що отримують режим найбільшого сприяння.

Преференційні — надаються товарам, що імпортуються з окремих країн, зокрема тих, що розвиваються.

Основним елементом митного тарифу є саме мито. Мито — це податок або збір, який стягується державою з товарів, що перетинають кордон. В Україні стягуються експортні, імпорتنі та транзитні мита, які можуть бути:

За методом нарахування:

Адвалорні — нараховуються як відсоток від митної вартості товару.

Специфічні — нараховуються на основі певної одиниці вимірювання (вага, об'єм, площа).

Змішані — поєднують як адвалорні, так і специфічні мита.

За походженням:

Автономні — вводяться односторонньо державою без згоди інших країн.

Конвенційні — встановлюються в рамках угод з іншими державами.

Особливі види мит:

Спеціальне мито — застосовується для захисту національних виробників, попередження недобросовісної конкуренції, або у відповідь на дискримінаційні дії інших держав.

Антидемпінгове мито — вводиться, коли імпорт товарів здійснюється за цінами, значно нижчими від ринкових, що шкодить вітчизняним виробникам.

Компенсаційне мито — застосовується, якщо в процесі виробництва чи експорту товару використовувалися субсидії.

Окрім того, в Україні застосовується сезонне мито, яке стягується на певні товари протягом обмеженого періоду часу (не більше чотирьох місяців).

У підсумку, успішність зовнішньоекономічної діяльності значною мірою залежить від ефективного використання митних інструментів, зниження бар'єрів для конкуренції, розвитку внутрішнього ринку та розуміння умов роботи на міжнародних ринках [7, с. 53].

До тарифних методів регулювання імпорту також відносяться податки, збори з імпортованих товарів, депозити та інші інструменти. Що стосується експорту, то до тарифних заходів належать податкові кредити, субсидії, гарантії, звільнення від податків, а також надання фінансової допомоги.

Адміністративні важелі регулювання включають ембарго, ліцензування, квотування, специфічні вимоги до товарів, включаючи маркування, упаковку, а також підвищені вимоги до якості, санітарії та інших стандартів.

Висновки

Тарифні та нетарифні заходи є основними інструментами, за допомогою яких держава впливає на зовнішню торгівлю, забезпечуючи захист національної економіки, підтримку вітчизняних виробників і збалансованість міжнародної торгівлі.

Митні тарифи виконують важливу роль у регулюванні імпорту та експорту, виконуючи функції протекціонізму та фіксального доходу для бюджету. Вони можуть бути як простими, так і складними, з різними ставками в залежності від країни походження товару та міжнародних угод.

Нетарифне регулювання включає широкий спектр адміністративних, фінансових і технічних заходів, таких як ліцензування, квотування, ембарго, субсидії, та інші, що використовуються для регулювання обсягів та умов зовнішньої торгівлі. Хоча ці заходи можуть бути менш очевидними, вони мають значний вплив на ефективність зовнішньоекономічної діяльності.

Діяльність України в рамках глобальних торгових організацій, таких як ГАТТ/ВТО, підтверджує необхідність адаптації національних митних та нетарифних заходів до міжнародних стандартів. Це сприяє інтеграції України в глобальну економіку та допомагає уникнути торгових суперечок і санкцій.

Для покращення зовнішньоекономічної діяльності в Україні необхідно розвивати і вдосконалювати як тарифні, так і нетарифні інструменти. Це включає оновлення митного законодавства, спрощення митних процедур, а також розширення ролі регіональних органів у сфері міжнародної торгівлі.

У майбутньому слід очікувати поступове зменшення ролі митних тарифів на тлі зростаючої важливості нетарифних бар'єрів. Це, зокрема, стосується підвищення вимог до якості продукції, екологічних стандартів, а також нових технологічних і торгових норм, які визначатимуть умови міжнародної торгівлі.

Загалом, ефективне використання інструментів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності сприятиме зміцненню економічної стабільності, розвитку зовнішньої торгівлі та інтеграції країни в глобальну економічну систему.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Міщенко Д., Міщенко Л. Теоретичні основи механізму державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/2_2021/8.pdf (дата звернення: 10.04.2025).

2. Титаренко Л. Міжнародна економічна політика України: сучасні виклики та перспективи. Глобальні та національні проблеми економіки. 2018. № 22. с.118.

3. Економічна енциклопедія. С. В. Мочерний та ін. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2000. – 864 с. URL: <https://sociology.knu.ua/uk/library/ekonomichna-enciklopediya-u-troh-tomah-t1-redkol-svmocherniy-vidpred-ta> (дата звернення: 10.04.2025).

4. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність», № 959-XII, 1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text> (дата звернення: 10.04.2025).

5. Топольницька Т. Напрями підвищення дієвості механізму регулювання зовнішньоекономічної діяльності підприємств цементної галузі України. Ефективна економіка. 2020. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7783>

6. Тульчинська С., Кириченко С. Перешкоди розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємств України. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 7. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/7_2018/4.pdf (дата звернення: 10.04.2025).

7. Платонова І. Теоретичні засади механізмів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Інвестиції: практика та досвід. 2020. № 13-14. с.129.